

GELOVEN OP GEZAG

ERIC BOUTER

GELOVEN OP GEZAG

Een kritische analyse van
de Newmanreceptie bij Noordmans inzake
de Kerk en de wending naar het subject

Boekencentrum *Academic*
Zoetermeer

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door de C.J. de Vogelstichting.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van uitgeverij Boekencentrum

Ontwerp omslag: Oblong, Jet Frenken

Illustratie omslag: Guido Reni (1575-1642), *I santi Pietro e Paolo* (ca. 1605)

ISBN 978 90 239 7084 2

NUR 700, 704

© 2016 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

PROLOOG

In 2001 kocht ik, toen nog zaterdagstudent theologie, de *Parochial and Plain Sermons* van John Henry Newman (1801-1890). Hoewel meer dan honderdvijftig jaar oud, maakten deze preken een diepe indruk op me. Persoonlijk geloof gaat bij Newman niet ten koste van het instituut Kerk. Integendeel, er ligt bij hem een diepe zekerheid in de Kerk als sacramentele gemeenschap buiten onszelf. En toch zijn de preken van Newman zo persoonlijk dat ze iedere vezel van je bestaan raken. Door Newman leerde ik een sterk, persoonlijk katholicisme kennen.

Mijn verzameling *Newmanniana* breidde zich na 2001 snel uit en ik raakte zo onder invloed van de Engelse kardinaal dat een gereformeerd tegenwicht wenselijk werd. Daarvoor koos ik in 2005 dr. O. Noordmans (1871-1956). Deze ‘Nederlandse kerkvader’ heeft zich immers met Newman bezig gehouden en diens gedachtegoed, dat vooral door de Liturgische Beweging werd verbreid, scherp bekritiseerd. In de jaren die volgden, voltrok zich de conceptie van de voorliggende studie. Door de Newmanreceptie bij Noordmans te bestuderen, stelde ik het gedachtegoed van de Engelse kardinaal in het licht van hoogstaande gereformeerde kritiek. Omgekeerd bleven Noordmans en het gereformeerd protestantisme niet buiten schot in de ontmoeting met deze rooms-katholieke bekeerling. Het viel me op dat Noordmans geruime tijd moeite heeft gehad Newman recht te doen.

De Newmanreceptie bij Noordmans is een ontmoeting tussen de twee westerse kerktradities, de Romana en de Reformatie. Maar deze ontmoeting is niet zomaar een herhaling van een al eeuwen bestaande controverse. Beide partijen zien zich immers geplaatst voor een gezamenlijk vraagstuk: de zogenaamde wending naar het subject die al vanaf de late middeleeuwen gaande is en die zich sinds de 19de eeuw in volle kracht heeft doorgezet. Enerzijds biedt die wending de mogelijkheid tot het verder ontvouwen van het christelijk geloof. Want in de christelijke traditie wil geloven zeggen: je persoonlijk verhouden tot God. Anderzijds doet de wending naar het subject de Kerk uiteenvallen en haar leergezag verdampen. Deze wending betekent immers subjectivering en individualisering van het geloof. De apostel Paulus noemt de Kerk wel een zuil van waarheid, maar in de 21ste eeuw is de Kerk niet meer een moliet en wordt aan de waarheid van haar leer nog maar zelden zwaar getild.

Aan deze subjectivering van de kerkelijke verkondiging heeft bijgedragen dat het kennisbegrip sinds eeuwen in toenemende mate is bepaald door maatstaven van de

exacte wetenschappen. Dat wil zeggen dat alleen wat gemeten kan worden als betrouwbare kennis wordt gezien. Voor het christelijk geloof, dat op gezag moet worden geloofd, rest niets meer dan de status van mening; en zoveel meningen zoveel kerken. De Kerk heeft nog geen kans gezien met een adequate kenleer dit exacte kennisparadigma te doorbreken. De westerse cultuur ontwikkelt zich nog altijd alsof er geen openbaring is.

Noordmans' analyse van de situatie waarin de westerse Kerk verkeert, toont veel overeenkomst met die van Newman. Zo hebben beiden de overtuiging dat wij kennis van de dingen van God niet zelf construeren, zij wordt ons aangezegd. Geloven doen we op kerkelijk gezag. Beiden hebben gezocht naar een kenleer en een theologie die adequaat is voor de situatie die met de wending naar het subject is ingetreden. Maar uiteindelijk maakt de Nederlandse predikant met het oog op de toekomst van de Kerk een radicaal andere keuze dan de Engelse kardinaal. In deze studie onderzoek ik hoe Noordmans de theologie van Newman heeft gereciperd en wat de ontmoeting van deze twee theologen de Kerk van de 21ste eeuw nog heeft te zeggen.

Overberg

het feest van Pasen, 2016

INHOUDSOPGAVE

AFKORTINGEN	15
1 INLEIDING	19
 DEEL I NOODZAAK VAN EEN NIEUWE THEOLOGIE	
2 NOORDMANS ZOEKT EEN THEOLOGIE	37
2.1 Inleiding	37
2.2 Het probleem van het monisme	38
2.3 Twee richtingen voor een nieuwe theologie	45
2.3.1 Incarnatietheologie	45
2.3.2 Dialektische theologie	47
2.4 Noordmans' gereformeerd-ethische theologie	49
2.4.1 Westerse theologie is theologie van de Geest	49
2.4.2 Gereformeerde theologie heeft de Geest nog teveel aan banden gelegd	51
2.4.3 Gereformeerd-ethische theologie	52
2.5 Conclusies	57
3 NOORDMANS' THEOLOGIE	59
3.1 Inleiding	59
3.2 Persoonlijke zekerheid – Noordmans' kennisleer	60
3.2.1 Uitzuivering van natuurlijke Godskennis	62
3.2.2 Historie als medium van Godskennis	64
3.3 Vooronderstelling van de dogmatiek – Noordmans over de Kerk	67
3.3.1 De Kerk mag geen gestalte worden	68
3.3.2 Gezag	69
3.3.3 Rome	73
3.4 Woord voor het hart – Noordmans over liturgie	75
3.5 Noordmans en het probleem van de continuïteit	76
3.6 Conclusies	78

DEEL I NOODZAAK VAN EEN NIEUWE THEOLOGIE (VERVOLG)

4	NEWMAN ZOEKT EEN THEOLOGIE	81
4.1	Inleiding	81
4.2	Liberalisme in godsdienst	82
4.2.1	Liberalisme in godsdienst en zijn wortels	82
4.2.2	<i>Noetics</i>	85
4.2.3	<i>Evangelicals</i>	89
4.2.4	Liberalisme miskent het mysteriekarakter van de openbaring	91
4.2.5	Liberalisme leidt tot verlies van openbaring	93
4.3	De Reformatie en liberalisme	95
4.4	Newmans incarnatietheologie	100
4.4.1	Incarnatie voorop	100
4.4.2	<i>Circumincessio</i> en <i>synkatabasis</i>	105
4.4.3	Predestinatie	108
4.5	Conclusies	111
5	NEWMANS THEOLOGIE	113
5.1	Inleiding	113
5.2	Persoonlijke zekerheid – Newmans kennisleer	114
5.2.1	Denken is een persoonlijke activiteit	114
5.2.2	<i>Notional assent</i> en <i>real assent</i>	115
5.2.3	Geweten, <i>real assent</i> en incarnatie	117
5.2.4	Zekerheid en <i>illative sense</i>	121
5.2.5	Theologie en methode	126
5.3	Leiding aan persoonlijk geloof – Newman over de Kerk	129
5.3.1	Bestaansredenen van de Kerk	130
5.3.2	De Kerk is zichtbaar en sacramenteel	131
5.3.3	Leer	136
5.3.4	Ambt en leken	140
5.3.5	Tussen liberalisme en ultramontanisme	144
5.4	Het hart naar God – Newman over liturgie	146
5.4.1	Continuïteit tussen het Oude en Nieuwe Testament	146
5.4.2	Liturgie als gebed	148
5.4.3	Liturgie als sacrament	149
5.4.4	Ambt en preek	153
5.5	Conclusies	159
	MESOLOOG 1	161

DEEL II NOORDMANS EN NEWMAN

6	NEWMANRECEPTIE BIJ NOORDMANS	165
6.1	Inleiding	165
6.2	Kennisleer	166
6.2.1	Wat er in deze periode gebeurt	166
6.2.2	Receptie	166
6.3	Kerk	172
6.3.1	Wat er in deze periode gebeurt	172
6.3.2	Receptie inzake de kerkorde	174
6.3.3	Receptie inzake oecumene	181
6.4	Liturgie	186
6.4.1	Wat er in deze periode gebeurt	186
6.4.2	Receptie	186
6.5	Kanttekeningen bij de Newmanreceptie	194
6.5.1	Obstakels in Noordmans' receptie van Newman	194
6.5.2	Evaluatie van Noordmans' receptie op twee punten	201
6.6	Conclusies	207
7	NOORDMANS AAN NEWMANS VOORBIJ	211
7.1	Inleiding	211
7.2	Monisme en de na-oorlogse kerken	212
7.2.1	Monisme en de tweede wereldoorlog	212
7.2.2	Teleurgesteld in kerken, geen verwachting van de Wereldraad	214
7.2.3	Verwachtingen van Rome	217
7.3	Na-oorlogse geloofsgreep	221
7.3.1	Kennisleer (Belijdenis)	222
7.3.2	Kerk	230
7.3.3	Liturgie	236
7.4	Conclusies	238
	MESOLOOG 2	239

DEEL III DE KERK IN DE 21STE EEUW

8 NOORDMANS, NEWMAN EN 500 JAAR REFORMATIE	253
8.1 Inleiding	253
8.2 Het aforisme ‘Paulus komt, Petrus gaat’	254
8.2.1 Nieuwtestamentische overwegingen	255
8.2.2 Kerkhistorische overwegingen	260
8.3 Rome	264
8.4 De ‘wending naar het subject’ in de 21 ^{ste} eeuw	273
8.5 De Kerk op de drempel van 500 jaar Reformatie	276
8.6 Conclusies	281
EPILOOG	283
SAMENVATTING	285
SUMMARY	293
LITERATUUR	295
INDEX VAN NAMEN	309

AFKORTINGEN

<i>Apo.</i>	<i>Apologia pro Vita Sua.</i>
<i>Ari.</i>	<i>The Arians of the Fourth Century.</i>
<i>A.S.</i>	<i>John Henry Newman: Anglican Sermons 1824-1843, 5 vols.</i>
<i>Ath.</i>	<i>Selected Treatises of St. Athanasius.</i>
<i>A.W.</i>	<i>John Henry Newman: Autobiographical Writings</i>
<i>B.O.A.</i>	<i>Birmingham Oratory Archive.</i>
<i>Campaign</i>	<i>My Campaign in Ireland, part i.</i>
<i>C.F.</i>	<i>The Church of the Fathers.</i>
<i>CNT</i>	<i>Commentaar Nieuwe Testament (red. J. van Bruggen)</i>
<i>Cons.</i>	<i>On Consulting the Faithful in Matters of Doctrine.</i>
<i>D.A.</i>	<i>Discussions and Arguments on Various Subjects.</i>
<i>Dev.</i>	<i>An Essay on the Development of Christian Doctrine (1878).</i>
<i>Dev.(1845)</i>	<i>An Essay on the Development of Christian Doctrine (1845).</i>
<i>Diff.</i>	<i>Certain Difficulties felt by Anglicans in Catholic Teaching, 2 vols.</i>
<i>DV</i>	<i>Dei Verbum. Dogmatische constitutie over de goddelijke openbaring.</i>
<i>Ess.</i>	<i>Essays Critical and Historical, 3 vols.</i>
<i>G.A.</i>	<i>An Essay in Aid of a Grammar of Assent.</i>
<i>H.S.</i>	<i>Historical Sketches, 3 vols.</i>
<i>Idea</i>	<i>The Idea of a University defined and illustrated.</i>
<i>Inspir.</i>	<i>On the Inspiration of Scripture.</i>
<i>Jfc.</i>	<i>Lectures on the Doctrine of Justification.</i>
<i>L.D.</i>	<i>The Letters and Diaries of John Henry Newman, 32 vols.</i>
<i>Let.</i>	<i>Letter to the Duke of Norfolk.</i>
<i>LG</i>	<i>Lumen Gentium. Dogmatische constitutie over de Kerk.</i>
<i>L.G.</i>	<i>Loss and Gain. The Story of a Convert.</i>
<i>M.D.</i>	<i>Meditations and Devotions of the late Cardinal Newman.</i>
<i>Mir.</i>	<i>Two Essays on Biblical and on Ecclesiastical Miracles.</i>
<i>Mix.</i>	<i>Discourses addressed to Mixed Congregations.</i>
<i>N.S.</i>	<i>Newman-Studien.</i>
<i>N.S.J.</i>	<i>Newman Studies Journal.</i>
<i>O.S.</i>	<i>Sermons preached on Various Occasions.</i>
<i>Prepos.</i>	<i>Present Position of Catholics.</i>
<i>P.N.</i>	<i>The Philosophical Notebook of John Henry Newman, 2 vols.</i>
<i>P.S.</i>	<i>Parochial and Plain Sermons, 8 vols.</i>

<i>S.C.</i>	<i>Sources Chrétiennes.</i>
<i>SC</i>	<i>Sacrosanctum Concilium. Constitutie over de heilige Liturgie.</i>
<i>S.D.</i>	<i>Sermons bearing on Subjects of the Day.</i>
<i>S.E.</i>	<i>Stray Essays on Controversial Points.</i>
<i>S.N.</i>	<i>Sermon Notes of John Henry Cardinal Newman, 1849-1878.</i>
<i>T.T.</i>	<i>Tracts Theological and Ecclesiastical.</i>
<i>U.S.</i>	<i>Fifteen Sermons preached before the University of Oxford.</i>
<i>V.M.</i>	<i>The Via Media, 2 vols.</i>
<i>V.V.</i>	<i>Verses on Various Occasions.</i>
<i>VW</i>	<i>Verzameld Werk dr. O. Noordmans, 11 dln.</i>
<i>WBC</i>	<i>Word Biblical Commentary.</i>